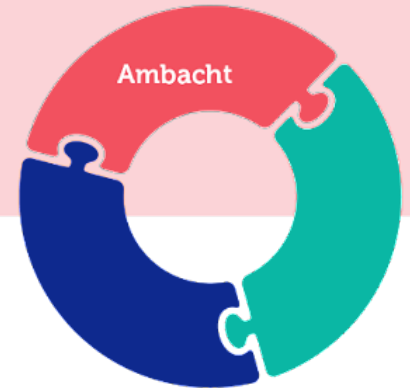

Zelfstandig werken & Zelfsturing

Hoe krijg je leerlingen zelfstandig aan de slag?

- J. Geleijnse

Zelfstandig werken komt voor op alle scholen; van zelfstandige verwerking na een instructie van de leerkracht tot een zelfstandige werkperiode (bijvoorbeeld bij takentijd waarbij er gewerkt wordt aan de weektaak). De tijdsduur varieert van 5 minuten tot één uur of zelfs langer. Zelfstandig werken is "het zelf werken, waarbij zelfsturing aan de orde is" (Klamer-Hoogma, 2016).

Onder zelfsturing wordt 'het leren reguleren van het eigen leerproces' verstaan (Zimmerman, 2002). Een synoniem voor zelfsturing is ook wel het zelfgestuurd leren (Self-regulated learning). Regelmatig verloopt het zelfstandig werken en de zelfsturing niet zoals de leerkracht had gehoopt. Dit heeft te maken met het feit dat sturingsvaardigheden niet vanzelf door leerlingen beheerst worden. Daarvoor is het handig om onderscheid te maken in stappen en een leerlijn te schetsen, zodat je als leerkracht interventies en bouwstenen in handen hebt om met leerlingen toe te werken naar de meest complexe situatie van zelfsturing. Van de leerkracht vraagt dit veel leiding en begeleiding.

Leerlijn.

We onderscheiden drie stappen op de leerlijn zelfsturing met toenemende complexiteit (naar SLO, z.d.).

1. Wat doe ik? Zelfsturing bij de organisatie, dus bij de aanpak van de opdracht (SLO, z.d.).
2. Hoe doe ik het goed? Zelfsturing op modus waarbij persoonlijke kwaliteiten, mindset en gevoelens onder andere een rol spelen.

3. Hoe doe ik de taak goed? Zelfsturing bij de verwachte prestatie of het beoogde resultaat (3a) én bij het leren, dus van het leerproces (3b). Zelfsturing bij het leren is lastiger dan zelfsturing bij het leveren van de prestatie (SLO, z.d.).

Er zit een groot verschil in welke vorm van zelfsturing je wilt nastreven en welke aanpak, leerlijn en verwachting je van de leerlingen hebt. Bedenk dus eerst goed hoe ver de zelfstandigheid mag gaan en waarop de zelfsturing dan betrekking heeft. Daarna is het goed de leerlijnen behorende bij de verschillende vormen van zelfsturing te bekijken (zie tabellen hieronder), waarin wordt aangegeven wat er eerst wordt verwacht van de docent en/of het materiaal wil een leerling tot zelfsturing kunnen komen. Bijvoorbeeld bij zelfsturing bij de organisatie is een onderdeel planning. Daarbij zal de planning door de leerkracht en/of de opdracht eerst voorgestructureerd moeten zijn (leren plannen waarbij de leerling gevoel krijgt voor tijd en inspanning), vervolgens kan een leerling de planning invullen van een voorgestructureerde opdracht om daarna uiteindelijk zelfstandig een realistische planning te maken. De leerling groeit dan stapsgewijs in zelfsturing en leert aan de hand van steeds uitdagender opdrachten vaardigheden die helpen bij zelfsturing, waardoor ze bijvoorbeeld een onderdeel zelf kunnen organiseren.

Tevens is het van belang dat de leerling zichzelf kent en kan sturen om eigen kwaliteiten, mindset, gevoelens, weten welke verantwoordelijkheid je aankan, e.d.. Uiteindelijk kan de leerling dan bijvoorbeeld leren zelf leerdoelen te formuleren, een leerroute uit te stippelen, te monitoren en evalueren (zie leerlijn zelfsturing bij het leren hieronder bij punt 3). Dit (monitoren/ evalueren/ doelen formuleren e.d.) zijn allemaal verschillende sturingsvaardigheden die afzonderlijk aangeleerd moeten worden.

1. Zelfsturing bij de organisatie.

De SLO (z.d.) spreekt over sturingsactiviteiten die nodig zijn wil de opdracht qua organisatie goed verlopen. Dit zijn:

- oriëntatie op de aanpak van de opdracht.
- een tijdsplanning maken
- de tijdsplanning bewaken en bijsturen
- samenwerkingspartners kiezen
- een taakverdeling maken
- de samenwerking bewaken
- het proces evalueren.

Zo zullen leerlingen strategieën voor de 'oriëntatie op de aanpak van de opdracht' aangeleerd moeten worden. Bijvoorbeeld: 'Bij een lange opdracht breek ik de opdracht op in delen zodat ik het werk af kan krijgen.' Of bij een kleuter: 'ik organiseer de blokjes voordat ik ga bouwen'. Modelling en

scaffolding (zie leerkaart 'Scaffolding') zijn hierbij van belang. Zo kan leerlingen ook geleerd worden hoe je een bepaalde som stap voor stap uit kan rekenen, waarbij de leerkracht zich richt op het aanleren van de oriëntatie op de aanpak van de som. Om vervolgens later in het leerproces van zelfsturing de leerlingen zelf te laten nagaan welke aanpak bij welke som het beste is en hoe ze dus bepaalde sommen kunnen aanpakken (oriëntatie op de aanpak van de opdracht leerlinggestuurd). Bij het onderdeel 'samenwerking bewaken' helpt het wanneer de leerkracht rollenkaarten zoals stiltekapitein, notulist en tijdbewaker inzet (zie leerwerkkaart "Coöperatief leren hoe te beginnen").

Hierbij kan een checklist met vragen bij bijvoorbeeld het schrijven van een verhaal/opdracht handig zijn, waarbij de leerkracht dit introduceert en dan de eisen aan het product specificeert:

- Heb je een paar regels geschreven?
- Lees je werk over, klopt wat er staat? Heb je de regels toegepast en de opdracht juist gemaakt?
- Werk verder.
- Lees je werk nogmaals over.
- Klopt het geheel? Wees kritisch op je eigen werk.
- Ben je tevreden over je werk? Lever je werk in.

2. Zelfsturing op modus.

Niet alleen sturingsactiviteiten bij het organiseren van het leren spelen een rol bij zelfsturing. Ook sturingsactiviteiten op de modus; het gevoel van de leerling, de emoties die hij heeft en de mindset waarin hij zit, spelen een rol in het sturingsproces. En ook bij de modus is het zo dat de leerkracht nodig is om er beter in te worden en soms ook eerst te beseffen welke aspecten een rol spelen bij het leren. Zo kunnen belemmerende gedachten zeer van invloed zijn in een leerproces van een leerling ("ik kan toch niet rekenen en ik zal het ook nooit leren"). Dweck heeft door onderzoek vastgesteld dat er twee uitersten zijn op een continuüm:

- een groep met een fixed mindset
- en een groep met een growth mindset.

Zij gaf aan een grote groep leerlingen een opdracht die te moeilijk was. De eerste groep (fixed mindset) geloven dat hun succes is gebaseerd op aangeboren vermogens, terwijl de tweede groep (growth mindset) ervan overtuigd is dat je door hard werken en inzet veel kunt leren. Bij de te moeilijke opdracht stopten degenen met een fixed mindset omdat zij bang waren om te falen. Degenen met een growth mindset gingen juist door, omdat zij overtuigd zijn dat je ook leert door fouten te maken en door te zetten. Voor een leerkracht is het van belang niet te complimenteren op kwaliteiten ("wat kan jij goed voetballen") of intelligentie ("wat ben jij toch slim"), want

dan bevorder je een fixed mindset. Juist door 'growth mindset complimenten' te geven, bevorder je het leren van leerlingen, bijvoorbeeld door te zeggen "wat goed dat je hebt doorgezet". Niet alleen door complimenteren kan een leerkracht de growth mindset bevorderen. Hij kan de leerlingen stimuleren in het maken van fouten en daarin ook rolmodel zijn en de posters hieronder (de leerkuil en de leeruitdaging van Nottingham) gebruiken door daarover in gesprek te gaan met leerlingen.

Een ander middel om modus te beïnvloeden is om vooraf in gesprek te gaan met leerlingen over de manier waarop je aan het werk gaat: Makkie- en Lefland. Bij Makkieland horen begrippen als relaxed, genieten, ontspannen maar ook verveeld. Terwijl bij Lefland andere begrippen horen als avontuur, ervoor gaan, oefenen. Door in gesprek te gaan aan de hand van deze metaforen kan de leerkracht achterhalen met welk gevoel leerlingen de opdracht starten.

Ook het inzetten van reflectiekaartjes aan het einde van een les kunnen helpen terug te blikken op de modus tijdens het leren. Voor het bespreekbaar maken van de sociale interactie is de Axenroos ontwikkeld (gebaseerd op de Roos van Leary, Van Lenthe, 2015). Aan de hand van dieren worden verschillende stijlen van

communiceren duidelijk gemaakt met positieve en minder goede kwaliteiten. Zo is de havik kritisch en komt hij op voor de zwakkere maar kan hij ook agressief zijn en roddelen. De pauw kan bijvoorbeeld goed talenten en beperkingen herkennen en trots zijn en daar tegenover staat dat de pauw vaak zelf wil pronken en voorop wil staan.

3a. Zelfsturing bij het leveren van de prestatie en/of het product.

Voor het leveren van een goed product of goede prestatie zijn er volgens SLO (z.d.) andere sturingsactiviteiten nodig, te weten:

- nagaan wat de opdracht is en inhoudt
- bepalen welke prestatie en/of welk product moet worden geleverd, en wat de beoordelingscriteria zijn
- bronnen & informatie zoeken en selecteren
- informatie verwerken en bewerken
- gebruik maken van kennis en vaardigheden uit de les
- tussentijds evalueren
- de prestatie en/of het product beoordelen

Uit onderzoek blijkt dat het helpt wanneer de leerkracht de vaardigheden die nodig zijn om zelfregulerend te werken traint/onderwijst (Lane, Bruhn, Crnobi & Menzies, 2012). Zo kan een korte checklist, die door het voordoen van de leerkracht wordt geïntroduceerd, al behulpzaam zijn bij het maken van een toets:

- Kom je er niet uit?
- Heb ik de vraag/opdracht opnieuw gelezen? Ja/ nee

- Heb ik mijn buurman gevraagd om me te helpen? Ja/ nee
- Werk alvast verder aan de volgende opgave en wacht dan op hulp van de leerkracht die zijn ronde loopt.

Dit is een voorbeeld uit onderstaande leerlijn c; de prestatie en/of het product beoordelen en dan de tussenvorm (dus niet meer helemaal docentgestuurd maar ook nog niet geheel leerlinggestuurd).

Een ander voorbeeld in deze leerlijn is het maken van een werkstuk. Dit is vaak geheel leerlinggestuurd waarbij de leerlingen zelf op zoek moeten naar bronnen en zelf bepalen in hoeverre die bruikbaar en betrouwbaar zijn. Maar dit vraagt veel activiteiten voorafgaand die in meer of mindere mate gestuurd zijn door de leerkracht of het materiaal. Zo kan de leerkracht eerst een aantal bronnen opgeven aan de hand waarvan de leerling een gestructureerde opdracht moet schrijven. De leerkracht licht dan de keuze voor deze bronnen toe en doet voor hoe hij aan deze bronnen is gekomen. In een volgende opdracht kan de leerkracht dan suggesties geven voor het zoeken van bronnen en in zijn instructie nogmaals de afwegingen van de vorige keer herhalen op basis waarvan hij de bronnen vorige les had geselecteerd. Kortom; een gestructureerde aanpak met kleine stappen is noodzakelijk om te komen tot het einddoel.

3b. Zelfsturing bij het leren.

Zelfsturing bij het leren wordt door SLO (z.d.) gezien als eindvorm voor zelfsturing, namelijk alle sturingsactiviteiten die uitgevoerd moeten worden om de gestelde doelen te halen. Volgens Zimmerman (2002) gaat het hierbij om een cyclisch proces waarbij de leerling actief is. Het gaat onder andere over doelen stellen, zelf-monitoring en zelfevaluatie. Het is een actief en constructief proces waarin een leerling doelstellingen leert te bepalen, zelf initiatief neemt en verantwoordelijkheid leert te nemen voor zijn eigen leerproces (Zimmerman, 2002).

Deze drie fasen zijn door de SLO (z.d.) uitgewerkt in vijf facetten te weten de leerbehoefte nagaan, leerdoelen formuleren, een leerroute uitstippelen, leerroute bewaken en bijstellen en reflecteren (zie tabel hieronder). Een voorbeeld van hulp bij de 'de leerroute bewaken en bijsturen' is een checklist bijvoorbeeld over werkhouding die de leerlingen elke vijf minuten invullen: 'heb ik de afgelopen minuten aan de taak gewerkt?' Hij noteert dan zijn gedrag (Lane, Bruhn, Crnobi & Menzies, 2012).

Of na het maken van een taak vult hij hiernaast staand schema in, waarbij de laatste kolom al een vorm van zelfevaluatie is:

Onderwerp	taak	Heb ik mijn opdracht goed afgemaakt?	% goed

Dit is een voorbeeld van e: 'reflecteren op het leerproces' waarvan dit de tussenvorm is tussen docent/materiaal gestuurd en leerlinggestuurd.

Wanneer leerlingen een bepaalde mate van zelfsturing hebben kunnen onderstaande middelen worden ingezet. Een praktisch hulpmiddel voor de leerlingen die Castelijns, Baas en Vermeulen (in Van den Bergh & Ros, 2015) hebben ontwikkeld is de "Denkcirkel".

Figuur 3. De Denkcirkel (Van den Bergh & Ros, 2015)

Een voorwaarde is veel oefenen, bespreken en een goede instructie bij deze cirkel.

e3-4b... Zimmerman, B.J. (2002). Becoming a Self-Regulated Learner: An Overview. Theory into Practice 41(2), 64-70

Om leerlingen zelfstandig te laten werken is er een bepaalde mate van zelfsturing nodig. Dit vraagt bepaalde vaardigheden die je als leerkracht kunt aansturen door te modelleren, onderwijzen, oefenen, hier feedback op te geven en door vragen te stellen. Zelfsturing komt niet vanzelf.

Literatuur: Berends, R. & Wolthuis, H. (2014). Focus op Dalton. Deventer: SDUP. Berg, van den, L. & Ros, A. (2015). Begeleiden van actief leren. Bussum: Coutinho. Dignath, C., Buettner, G. & Langfeldt, H. (2008). How can primary schools students learn self-regulated learning strategies most effectively? Educational Research Review 3, p. 101-129. Klamer-Hoogma, M. (2016). Klassenmanagement. Groningen: Noordhoff Uitgevers. Lane K., Bruhn, A., Crnobi, M. & Menzies, H. (2012). Voorkom probleemgedrag. Strategieën die werken op de basisschool. Amsterdam: SWP. SLO (z.d.). Cursus curriculumontwerp. Doorlopende leerlijnen. Geraadpleegd op 6 april via http://www.cursuscurriculumontwerp.slo.nl/kennisbank/Doorlopende_leerlijnen.docx/ Van Lenthe, S. (2015). De dieren van de axenroos. Verkregen op 13 april 2019 via <https://succesvolinbalans.nl/de-dieren-vande-axenroos/> Voerman, L. & Faber, F. (2016). Didactisch coachen. Hoge verwachtingen concreet maken met behulp van feedback, vragen stellen en aanwijzingen. Zeist: V&F Consult. Wolthuis, H. (2008). Kijkwijzer. Ontwikkelingslijnen binnen Dalton. Geraadpleegd op 20 maart 2019 via <https://saxion.nl/wps/wcm/connect/e2fac727-ae>

